

Guzenkov S.G., Syrtsova O.M.

Zaporizhzhya Regional Institute of the Post-graduate Pedagogical Education

SOVIET DISCOURSE OF THE CITY: RESEARCH OF THE ZAPORIZHZHYA'S LITERATURE ABOUT LOCAL HISTORY 60–80-S YEARS OF XX CENTURY

Summary

Discourse forms and reflects the reality by constant reiteration of topics and arguments defining what is «real» and «truly». Soviet discourse being still a part of cultural and enlightening space of Southern Ukraine affects the understanding of decommunization. The part of population apprehends it as an attempt to «null and void» the past. The article is devoted to Zaporizhzhya's past and present description being the Soviet discourse basis. Popular regional scientific publications of 60–80-s – the period when discourse was formed and existed till the end of the Soviet reign – are the sources of our research. Local history literature was an important aspect of Soviet propaganda to create new imagined community – «Soviet people». The image of Zaporizhzhya, a prosperous Soviet city non-important with pre-soviet past, was created through «carefully made» facts and metaphors. Transdisciplinarity of the topic allows to combine language and discourse researches with ideas of identity and collective memory. Such components of Soviet discourse as specific language, combination of national history with imperial and soviet ones, appeal to cultural symbols meaningful in Soviet culture are analyzed. Total regional decommunization and creation of brand-new cultural and educational space are impossible without realization of these elements. The article outlines new tendencies of academic researches. Searching new means of cultural and educational work for dismantling Soviet elements of public conscience underlines the social value of investigation.

Keywords: discourse, symbol, collective memory, local history.

УДК 94 (477)«1919»

СЕЛЯНСЬКИЙ ОПІР ПОЛІТИЦІ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ» НА СЛОБОЖАНЩИНІ (СІЧЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1919 РОКУ)

Резніков В.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Робота присвячена аналізу першої спроби введення політики «воєнного комунізму» більшовицьким окупаційним режимом на Слобожанщині в 1919 р. Автор виділяє головні економічні аспекти цієї політики, відповідну реакцію на неї хліборобського населення, методи спротиву, серед яких переважали пасивні та причини падіння червоного режиму під тиском Добровольчої армії А. Денікіна.

Ключові слова: селянський повстанський рух, Слобожанщина, політика «воєнного комунізму», продрозверстка, колгоспи.

Постановка проблеми. Початок січня 1919 р. для Слобідських земель позначився знаменною подією – знищенням української державності на цій території УНР. Регулярні українські національні війська залишили цей терен та не поверталися сюди аж до 1991 р. Надалі боротьбу за володіння цією територією вели між собою тільки окупаційні сили – біла та червона.

Проте, існувала і третя сила – українське селянство, яка вже проявляла себе із усією виразністю саме в боротьбі проти гетьмана П. Скоропадського та німецько-австрійських військ.

Втім, в 1919 р., під час другої більшовицької окупації Слобожанщини, селянству довелося зіштовхнутися зі значно підступнішим та жорстокішим ворогом, ніж усі, які йому передували.

Аналіз актуальних досліджень. За час більшовицької окупації було створено чітку концепцію «руху радянської влади» українськими землями та її боротьбу із різними видами «контрреволюцій», в якій події 1919 р. та застосування «воєнного комунізму» стосовно українського хлібороба знайшли широке висвітлення. Зокрема, в роботах А. Анищенка [1], М. Супруненка [2], А. Лихолата [3] та численних радянських збірках архівних матеріалів [4; 5; 6].

В часи незалежного розвитку української історичної науки світ побачили роботи О. Ганжі, Д. Михайличенка, Я. Мотенка, Л. Ісаїва та Л. Щибрі, які безпосередньо стосуються питання повстанських рухів на території Харківщини [7; 8; 9, 10], а також в низці

узагальнюючих досліджень авторства чи під керівництвом С. Кульчицького та В. Верстюка [11; 12; 13].

Хронологічні межі дослідження охоплюють січень-червень 1919 р. Вони зумовлені існуванням більшовицької влади на території Харківської губернії.

Територіальні межі дослідження охоплюють Харківську губернію станом на 1919 р.

Метою цієї роботи є спроба висвітлення питання зародження, причин та перебігу селянського анти-більшовицького повстанського руху на Слобідських землях в зазначений період.

Виклад основного матеріалу. 3 січня 1919 року більшовицькі війська вдруге в своїй короткій історії окупували Харків, а вже 6 січня Україна отримала нову для себе назву – «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР) [14, ст. 15].

Більшовики діяли оперативно, насаджуючи на українських землях окупаційну адміністрацію за російською подобою – 24 січня на посаді голови Тимчасового робітничо-селянського уряду було затверджено болгарського комуніста Х. Раковського. 29 січня уряд УСРР отримав назву, за повною аналогією із урядом РСФРР його було названо Радою Народних Комісарів (РНК).

Між тим, перед окупаційною владою поставало, щонайменше, 2 вузлових питань, які мали бути вирішені в найкоротший термін.

Перше із них полягало в легітимізації своєї влади на всій території України, її укріпленні та лік-

відації політичних опонентів, зонайменше, із політичної карти УСРР.

Саме тому, для контролю над селом та витісненням звідти популярних серед хліборобів лівих есерів, було проведено низку змін у виборчому законодавстві. До повного опанування села вибори низових рад відкладалися на майбутнє, а реальна влада на місцях передавалася ревкомам та комбіндам (комітетам бідноти). Характерною особливістю більшовицької пропаганди залишалася відсутність принципової різниці між термінами «радянський» і «комуністичний» [13, с. 285]. В ухваленому в грудні 1918 р. декреті «Про організацію влади на місцях» зазначалося, що ревкоми створюються із «безумовних прихильників радянської влади». В тих місцях, де вже діяли «партійні організації комуністів», вони брали на себе роль ревкомів. Між тим, відділ внутрішніх справ мав компетенцію призначати «своїх» людей до будь-якого ревкому, так і повністю змінювати склад ревкому за власним бажанням [15, ст. 3]. Таким чином, більшовики могли на свій розсуд формувати систему низового управління на селі, узурпувавши всю повноту влади і фактично, перетворивши її на диктаторську.

Наступним кроком на шляху необмеженої влади партії більшовиків, стали зміни до виборів у ради вищого рівня. Керівництво РКП (б) усвідомлювало, що окупаційний уряд УСРР є нелегітимним навіть в очах селянства, а тому в «Декларації Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України» від 28 січня 1919 р., відмічалось, що в найближчий час буде проведено III Всеукраїнський з'їзд рад, який остаточно оформить радянську владу в Україні і якому уряд передасть всю повноту влади [16, ст. 46].

Надзвичайним моментом для розуміння всієї «чесності, рівності та неупередженості» виборів до складу цього з'їзду, є факт того, що солдати Червоної армії мали десятиразову перевагу над робітниками та селянами при виборі делегатів до нього. Ще одним заходом заради уникнення небажаного складу III Всеукраїнського з'їзду стало запровадження постановою РНК УСРР від 19 лютого 1919 р. «Про вибори на III з'їзд рад робітничих, солдатських та селянських депутатів» позбавлення прав представників «експлуататорських» класів, служителів церкви та колишніх поліцейських та жандармів. Вже в березні вказаний в постанові перелік тих, хто позбавлявся виборчих прав, став частиною Конституції УСРР, а значить і нормою для прийняття подальших юридичних рішень [13, с. 288].

Якщо ж згадати, що на волосному рівні список делегатів на з'їзд складали повністю підконтрольні більшовикам ревкоми та комбінди, то говорити про якісь шанси на перемогу у опонентів більшовиків не доводиться.

У результаті цих дій, більшовикам вдалося досягти абсолютної переваги над опонентами на III Всеукраїнському з'їзді рад – 1435 із загальної кількості депутатів в 1787. Українські соціалісти-революціонери (боротьбісти) отримали 150 мандатів.

Таким чином, стає очевидним, що більшовики від самого початку другої окупації України, почали проводити політику дискримінації політичних прав селянства. Поруч із політичним, українське селянство зазнало і економічних утисків. Саме воно, як і за часів німецько-австрійської окупації, мало забезпечувати окупантів продовольством. Проте, якщо для країн Четвертого союзу збіжжя було потрібне для утримання Західного фронту, то для більшовицької Росії, грабунок українських ресурсів мав стати джерелом сил для роздмухування полум'я «світової комуністичної революції».

11 січня 1919 р. з'явився і спеціальний декрет про хлібну та фуражну розкладку. Незважаючи на назву декрету, розверстка поширювалася майже на

всі види продовольства та сільгоспсировини. Одночасно заборонялася приватна торгівля сільськогосподарською продукцією.

Розкладка мала вигляд торговельної операції, але нею не була, тому що держава платила за вилучену продукцію символічну ціну. Не була вона й податком, тому що не прив'язувалася до обсягу виробленої продукції у певному відсотку. Величина розкладки загалом визначалася потребами держави у продовольстві і здатністю наркомпроду та його воєнізованих підрозділів вилучати продукцію у селян [17, с. 455]. Тобто, це був звичайний грабунок українського хлібороба.

Тому, з цією метою вже на початку існування радянського уряду України, було видано декрет про надання продовольчої допомоги Росії із метою «нагодувати голодуючу Північ». В ньому був закладений наступний план дій:

«Рада Народних комісарів України пропонує Народному комісаріату продовольства негайно видати інструкцію, яка б регулювала справу постачання продовольством Півночі, поклавши в основу таке:

1. На Комісаріат продовольства покладається організація і керівництво справою постачання Півночі продовольством.

2. До справи заготівлі і вивезення на Північ надлишків продовольства залучаються як українські, так і центральні кооперативні об'єднання РСФРР.

3. До справи організації постачання продовольством Півночі залучаються представники Всеросійської ради професійних спілок, Московського центрального робітничого кооперативу, продорганів Петрограда і Москви і профцентру.

4. Розрізнене вивезення з України предметів продовольства окремими організаціями і особами забороняється» [19, с. 94-95].

Таким чином, грабунок ресурсів України було оформлено законодавчо, надавши йому, принаймні, зовнішньої легітимності і залучивши для цього представників більшовицької партії та робітників-активістів із самої Росії (2700 осіб) [19, с. 95]. Всього в Україну з Росії було направлено 87 загонів, із яких в Харківську губернію – 71 (1998 чол.) [20, с. 174].

Окрім російського десанту, загоны для викачки хлібу у населення створювалися і на місцях. Протягом січня – травня 1919 р. в Харкові було створено 16 продовольчих загонів [21, с. 125]. В одному Сумському повіті для виконання продовольчої політики та боротьби проти «куркулів» в продзагоны записалися 250 робітників [22, с. 103].

Грабунок українського хлібороба продовжувався по всіх господарських фронтах: вже 25 січня 1919 р. урядом УСРР на території Харківщини було оголошено державну монополію на хліб, цукор, сіль, чай із встановленням твердих цін закупівлі та продажу.

23 січня до губернського продовольчого відділу надійшов наказ президіума губвиконкому, в якому вказувалося на необхідність надіслати маршрутний потяг із хлібом до Петрограду «безкоштовно... як подарунок червоного Харкова червоному Петрограду» [4, с. 79]. Цей наказ було виконано в стислі строки і вже 15 лютого зі Слобожанщини до Петрограду було відправлено 31 вагон з хлібом. В березні 1919 р. до РСФРР було надіслано 37 вагонів з продовольством [21, с. 124-125].

Загалом, безоплатні експропріації хліба в населення зазвичай проходили під радянськими гаслами, які мали б підняти «революційний дух» і створити ілюзію добровільності. Так, в Сумах «допомога» продовольством населенню міст Росії проходила під гаслом «Хліб для Півночі – це хліб для Леніна і Москви!». У лютому з під'їзних колій станції Суми вирушили маршрутні поїзди з хлібом, м'ясом та іншими продуктами харчування, призначеними для російських робітників [22, с. 103].

Взагалі, здобуття продовольства було питанням виживання більшовицької влади там, де вона народилася – в промислових містах Росії.

З цією метою позаекономічний тиск на упокорені силою зброї народи, вважався чимось звичним та єдино вірним. 19 лютого у пропозиціях по постанови ЦК РКП (б) про продрозкладку в Україні В. Ленін писав: «Надлишок радимо визначити максимальний, наприклад, 500 млн. пудів по всій Україні, а для розверстки взяти одну п'яту чи одну десяту частину» [13, с. 310].

Взагалі, цифра в 50 чи 100 млн. пудів хліба перманентно з'являлася в риторичі вождя пролетаріату. Наприклад, в телеграмі до народного комісара продовольчих справ УСРР. О. Шліхтера, В. Ленін вимагає 50 млн. пудів до 1 травня або 1 червня «інакше ми всі загинемо» [22, с. 210].

13 березня на мітингу в Народному домі в Петрограді В. Ленін дублює свій наказ радянському уряду України: «Перший соціалістичний борг кожного громадянина України – допомогти Півночі. Рада Народних Комісарів неодноразово... направляла на Україну товаришів із військового середовища. Попри всі ці несприятливі умови ми дали українським товаришам завдання вивезти в Росію до 1 червня 1919 р. 50 млн. пудів хліба» [24, с. 313].

В цьому ж руслі є характерною промова В. Леніна, проголошена 16 квітня 1919 р. на конференції залізничників московського вузла: «Зараз, із завойованням України... наша сила міцнішає. Ми говоримо тепер, що джерела хліба та продовольства, можливість отримати паливо з Донецького басейну у нас є. На Україні є величезні запаси, залишки хлібу, їх важко взяти одразу – там досі партизанщина... Ми повинні не менше трьох тисяч залізничників, частково селян із північної голодної Росії направити на Україну. Український уряд вже провів декрет про точну розверстку тієї кількості хлібу, що можна взяти зараз в розмірі 100 млн. пудів» [24, с. 313].

Якщо ж врахувати, що в 1918 році з усієї підвладної на той момент радянської території більшовикам вдалося викачати 95 млн. пудів хліба, то стає зрозумілим весь масштаб економічної війни проти селянства України.

Основні напрямки втілення в життя політики воєнного комунізму на українських землях було визначено III з'їздом КП (б)У, що відбувся в Харкові 1-6 березня 1919 р. Резолюція з'їзду від 5 березня 1919 р. стверджувала обраний курс на державну монополію за заготовлі хліба та інших важливих продуктів за твердими цінами, націоналізацію торгівлі [25, с. 45-46]. Монополізуючи цю сферу економіки, окупанти створювали пряму залежність «голодних міст Півночі» від своїх дій в Україні, утримуючи робітників Петербургу, Москви та інших пролетарських регіонів від голодних бунтів. Одночасно, як уже відзначалося вище, цією постановою радянський уряд офіційно забороняв українському селянину під страхом покарання продавати свій товар іншим заготовельникам – кооперативним чи приватним.

Поряд з ліквідацією приватної власності на землю наголошувалося, що «найголовнішим завданням земельної політики є перехід від одноосібного господарства до товариського» [25, с. 45-46].

На момент відкриття третього з'їзду КП (б)У на території 20 губерній Центральної Росії було зареєстровано близько 340 селянських повстань [26, с. 42]. Проте, та легкість, із якою більшовикам вдалося захопити значну частину території України, дала ім'я люзію непорушності своєї влади на цих землях. Саме тому, незважаючи на негативні наслідки спроб отримати хліб позаекономічними методами в Росії, делегатами з'їзду було прийняте рішення про буквальне перенесення політики, застосованої у РСФРР, в українське село.

Резолюція з'їзду зазначала: «Основними завданнями диктатури пролетаріату на Україні є ізоляція і економічний розгром куркульства шляхом посиленого соціалістичного будівництва на селі, суворе проведення антикуркульської продовольчої політики, організація комітетів бідноти» [25, с. 45-46].

12 квітня 1919 р. РНК УСРР видала декрет «Про розверстку надлишків урожаю 1918 р. і попередніх років» [7, с. 119]. Згідно з цим декретом, кожна волость повинна була здати певну кількість хліба визначеної категорії, пропорційно кількості десятин орної землі під посівом даної культури. Селянство розподілялося на три групи: бідне (5 десятин землі), середнє (5-10) і заможне (вище 10). На початку 1919 р. на Харківщині господарства з площею до 3-х десятин становили 50% від загальної кількості селянських дворів, від 3-х до 10-ти десятин – 38,8%, понад 10 десятин – 11,2% [27, с. 19].

Жертвою економічних, політичних та фізичних репресій було обрано останню категорію сільського населення. До відома населення (передусім міського) доводилося, що хлібна криза – результат саботажу саме «куркулів». Як охарактеризував «вождь світового пролетаріату» цих найбільш економічно активних та працьовитих людей серед усього селянства: «Куркуль грабує чужі гроші, чужу працю... Проти куркулів, як проти відвертих наших ворогів, у нас тільки одна зброя – це насильство» [24, с. 14]. «Куркулі» – вороги радянської влади, дрібні власники, що використовують найману працю і яких цікавлять лише власні інтереси, а не державні. Виходячи з цього формулювання, більшовики спрямили штучному розколу в класово ненадійному для себе суспільстві. Сприяючи економічному і політичному розколу в селянському середовищі, більшовики оголосили, що господарства з розміром земельної ділянки менше п'яти десятин звільняються від продрозкладки. Натомість, господарства, що мали більше десяти десятин землі повинні були нести подвійний тягар продрозкладки: окрім власної норми здати всю ту кількість хліба, що припадала на незаможні господарства. Так, 10% зібраного в кожній волості хліба залишалося в розпорядженні волосних виконавчих комітетів для задоволення потреб селянської бідноти. Водночас, «куркулі» навіть віддавши потрібну кількість хліба не мали права отримувати товари, котрі видавалися за рахунок твердих цін. Незаможна частина селянства мала право на отримання промислових товарів першої необхідності: газу, тканини, тощо.

Отже, на початку 1919 р. на Слобожанщині було розпочато реалізацію широкомасштабної урядової програми УСРР по одержавленню аграрного сектора економіки країни. Проте, вона не мала шансу на успіх. Адже запроваджена більшовиками низка змін, насамперед, в аграрній та економічній сферах практично не відрізнялася від комплексу мір часів гетьмана П. Скоропадського, а за розмірами експропріацій навіть перевищувала. Прожитковий мінімум для селянина – 600 грамів зерна в день був однаково визначений і Українською Державою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою [28, с. 194]. Більш того, якщо за Берестейським договором Центральної Рада, а потім Гетьманат мали поставити державам Четверного союзу 60 млн. пудів хліба, то продрозкладка більшовицьких окупантів складала 140 млн. пудів [13, с. 312].

Цілком зрозуміло, що подібний стан речей викликав незадоволення селянства. Ще взимку 1919 р. в Харківській губернії поряд з пасивними формами опору селянства продрозкладці, простого приховування зерна, спостерігалися й активні прояви незадоволення. В лютому 1919 р. Надзвичайна Комісія (НК) Валківського повіту зафіксувала селянські мітинги та сходи під час яких критикувалася більшо-

вицька продовольча політика у селах Високопілья, Новій Водолазі і Комишуватому [29, арк. 3]. Однак, справа не дійшла до збройного протистояння, а селяни, висловивши своє невдоволення урядом УСРР, мирно розійшлися. Згодом, аналогічні за характером селянські виступи відбулися в вищезазначених населених пунктах 6 березня 1919 р. [29, арк. 9].

Аби слідкувати за всіма проявами непокорі було створено силову структуру, яка отримала назву – Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК), практично зкальковану із російського прототипу. Рішення про створення цього карального органу було прийнято декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 3 грудня 1918 р., тобто ще до фактичного оволодіння Харківщиною. Метою існування ВУНК була проголошена «планомірна боротьба з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та посадовими злочинами». На початку лютого 1919 р. в повітах та волостях Харківської губернії вже існувала 51 надзвичайна комісія [30, с. 233]. Запровадження в регіоні органів ВУНК сприяло загостренню соціально-політичної ситуації в губернії. Так, наприклад, співробітниками ВУНК в Харківській губернії на початку 1919 р. навмисне заохочувалася і поширювалася практика анонімних доносів серед місцевого населення з метою його подальшого економічного і політичного розколу [29, арк. 35]. В квітні 1919 р. для допомоги продзагонам в Харківській губернії було залучено формування, які складалися зі співробітників надзвичайних комісій. Керівництво ВУНК офіційно, в ультимативній формі звернулося через свої повітові осередки до мешканців краю з заявою про покарання приховувачів продовольства повною конфіскацією особистого майна і тюремним ув'язненням [29, арк. 36].

Застосування насильницьких методів вилучення продовольства спровокувало збройний опір місцевого селянства. Так, у квітні 1919 р. у Валківському повіті вибухнуло стихійне масове селянське повстання [30, с. 272]. Надісланий для його ліквідації каральний комуністичний загін виявив, що населення повіту активно підтримує повстанців, а в заворушеннях беруть участь навіть люди похилого віку, жінки та діти.

Однак, селянський збройний антибільшовицький рух на Слобожанщині значно поступався аналогічним подіям в інших регіонах країни. В той час як у суміжних із Харківщиною повітах Чернігівської і Полтавської губерній на початку 1919 р. діяло шість сталих селянських антикомуністичних повстанських загонів [31, с. 17], на Слобожанщині не зафіксовано жодного. Повстанські загони сусідніх територій не мали чіткого політичного забарвлення. Для них були характерні гасла і вимоги соціальної частини есерівської ідеології: «чорний переділ» земельного фонду губернії, несприйняття реквізицій, підтримка вільних економічних відносин, торгівлі, місцева автономія, яка, власне, і асоціювалася з поняттям «радянська влада», утвердження місцевих, національно-культурних традицій, вороже ставлення до сильної присутності держави.

Відсутність чітких політичних уподобань зумовлювалася не лише розчаруванням місцевого селянства в політиці продовольчого регулювання існуючих державних утворень, а й різноманітним ідеологічним впливом селянського повстанського руху сусідніх регіонів. Так, наприклад, навесні 1919 р. в Чернігівській і Полтавських губерніях діяли близько 57 повстанських загонів, з яких 15 підтримували Директорію і виступали за відновлення УНР, дев'ять сповідували ідеї махновщини, 32 загони не мали чіткого визначеного політичного забарвлення [31, с. 12].

Слід відзначити, що весною – на початку літа 1919 р. селянський повстанський рух в Харківській

губернії значно поступався за масовістю повстанству сусідніх регіонів. Так, наприклад, в період з 1 по 30 квітня на території Харківської губернії було зафіксовано сім антикомуністичних виступів. В цей час в Полтавській губернії подібних виступів відбулося 17, а в Чернігівській – 19 [32, с. 143].

Причини слабкості повстанського руху Слобожанщини, криється, вочевидь, в наступних чинниках:

1. Близькості Харківської губернії до Росії та її своєрідний радянсько-«столичний» статус, що в свою чергу, зумовлювало насиченість регіону силовими структурами – армією, загонами ВУНК, комбідами та ін.

2. Більша частина повстанських загонів «небільшовицької орієнтації», що лишилися не розформованими з часів боротьби проти гетьманату, влились в частини Червоної армії та вели боротьбу проти білогвардійців на Донбасі, як, наприклад, загін Г. Сафонова. А тому, не могли вступити в активну боротьбу проти більшовиків, як це зробили повстанці М. Григор'єва після побачення під час відпусток до рідних осель.

3. Переконаливим видається висновок Я. Мотенка, про важливість розмірів продрозкладки, визначені Наркомпродом УСРР для кожної губернії. Харківська губернія посіла серед регіонів України, п'яте місце за кількістю продовольства, що підлягало реквізиції. Наприклад, в порівнянні з мешканцями Харківщини, селянство Полтавської губернії повинно було здати в півтора рази більшу кількість пшениці і втричі більше вівса та жита [9, с. 110]. А тому слобожанський хлібороб не був у такому тяжкому економічному стані як найбільш гноблені губернії.

Між тим, реагуючи на зростання соціальної напруженості, Наркомат продовольства прийняв рішення від 20 березня 1919 р. про запровадження навколо Києва, Одеси та Харкова 70-ти кілометрових «зон вільної заготівлі» [8, с. 79]. В межах цих зон самостійно діючим організаціям (наприклад, Управлінню залізничних шляхів) дозволялося на власний розсуд підвищувати закупівельні ціни на хліб, щоб отримати можливість вчасно надати продовольчі пайки своїм робітникам. Відзначимо, що подібний крок знизив і без того невисоку соціальну активність селянства Харківщини.

Таким чином, поодинокі стихійні виступи селянства Харківщини початку 1919 р., що були спрямовані проти введення в краї продрозкладки, не становили серйозної загрози для більшовицького режиму. Незважаючи на всі хитрощі, до яких вдавалося селянство, продзагони знаходили прихований хліб і до літа 1919 р. в Харківській губернії було реквізовано близько 862 тис. пудів продовольства [21, с. 125].

Поведінка селянства в цей час свідчить про те, що значна частина хліборобського населення не квалілася вступати у відкритий конфлікт з владними структурами на ґрунті продовольчих реквізицій. Селянство Харківської губернії вважало для себе можливим терпіти продрозкладку принаймні доти, доки більшовики не проведуть перерозподіл земельного фонду губернії. До того ж, багатьом мало забезпеченим господарям імпонувало їхнє привілейоване становище серед односельців. Однак, коли КП (б)У запропонувала селянству свій варіант вирішення земельного питання, виявилось, що саме він являв собою найбільшу небезпеку для більшовицького режиму, як по Україні в цілому, так зокрема і в Харківській губернії.

Реалізація декрету В. Леніна «Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства» від почалася ще в березні, хоч формально ЦВК рад України продублював його 26 травня 1919 р. [17, с. 456-457].

За радянськими даними на 15 червня 1919 р. на території Слобожанщини було створено 33 ко-

муни та 28 артільей [4, с. 146]. Ця цифра серйозно відрізняється від підрахунків Я. Мотенка, за якими, вже в квітні 1919 р. на території Харківської губернії налічувалося 132 колективних сільських господарств. За їхньою кількістю Харківщина весною 1919 р. випередила всі інші губернії УСРР. На 24 квітня 1919 р. в Харківському повіті налічувалося дев'ять комун і одинадцять артільей, у Сумському повіті була одна комуна, в Охтирському – три. В Богодухівському і Валківському повітах було по дві комун і по дві артілі, у Вовчанському повіті створили одинадцять артільей і п'ять комун. У Старобільському повіті діяло п'ятнадцять комун, Куп'янський повіт мав шість артільей і п'ятнадцять комун. Вісім артільей і дві комун нараховувалося в Лебединському повіті [9, с. 112].

Проте, не зважаючи на велику загальну кількість колективних господарств Слобожанщини, кількість членів цих утворень вказують на їхню непопулярність серед селянства. У середині квітня 1919 р. в Харківській губернії 132 колективних сільських господарств об'єднували у своїх лавах 7508 чоловік [9, с. 112]. Очевидно, що здійснюючи свої плани, більшовики, по-перше не врахували традицій господарювання українського селянина. Адже, менталітет українського селянина-власника серйозно відрізнявся від менталітету російського селянина-общинника, на якому і було випробувано основи аграрної політики більшовиків. Навіть біднота, яка мала б бути запорукою впровадження більшовицької політики на селі, вперто бажала власного наділу, який дозволив би реалізувати мрію стати господарем, а не бути робітником радгоспу, якому статут Наркомзему від 18 липня 1918 р. забороняв мати власну присадибну ділянку, худобу, домашніх птахів [8, с. 96]. Подруге, селянство не влаштували методи, якими впроваджувалися колективні господарства. Так, наприклад, голова Богодухівського повітового комітету КП (б)У Костилов навесні 1919 р. виступив із заявою: «Необхідно довести селянству, що без переходу до громадського обробітку землі ми з ними не будемо й розмовляти, і якщо вони не підуть до артільей, то їхні наділи ми націоналізуємо, тобто будемо обробляти найманими працівниками» [9, с. 113]. Майже одночасно Охтирський осередок КП (б)У звернувся до місцевих селян з таким ультиматумом: «Ми ваші хати спалимо і загонимо вас в одну велику хату, де ви будете жити комуною, а якщо не бажаєте, то нічого вам не буде дано радянською владою» [8, с. 95]. Внаслідок цього, протягом квітня-травня 1919 р. більшовицькі агітатори у своїх звітах відзначали, що слово «комуна» викликає у більшості селян Харківщини страх і ненависть [33, арк. 6-6 зв].

В своєму бажанні «одержавити» сільськогосподарський сектор економіки, більшовики не просто відмовилися від співпраці з найбільш працелюбною частиною сільського населення Слобожанщини. Назвавши цей прошарок «куркулем» радянська влада повела із ним війну на фізичне винищення. Натомість, провідниками своєї політики на селі, більшовики обрали найбільш лямпенізоване та низькокваліфіковане населення, приваблюючи їх соціальними пільгами та можливістю грабувати вже згаданих «куркулів».

Створені із селянського люмпену загони – комітети бідноти (комбіді) не користувалися авторитетом серед сільського населення, а тому їхня роль на селі була виключно деструктивною для налагодження колективних форм господарювання. Між тим, свою іншу головну мету – диференціювати село та створити в ньому стійку опору для більшовиків, комбіді виконували на відмінно.

Також, постійним джерелом для соціальної напруги на селі було знаходження на території Слобожанщини збройних формувань іноземної держави. Оскільки, особовий склад частин Червоної Армії

в Харківській губернії був сформований переважно з громадян РСФРР (Московська робітничка дивізія, Друга Орловська кавбригада, Інзенська та Уральська робітничі дивізії, партизанська бригада з Уралу, група башкирських татар І. Кожевникова), то і вважав Україну виключно плацдармом бойових дій, а українське селянство – потенційно ворожим [30, с. 132-133].

Ще одним кроком, який зробив радянський режим на шляху відторгнення від себе українського селянства, стало запровадження загальної військової повинності згідно декрету Раднаркому УСРР від 14 березня 1919 р. [34, арк. 50 зв].

В. Антонов-Овсієнко зазначає, що оголошена 15 березня 1919 р. мобілізація чоловічого населення 1896-1897 рр. народження у Сумському, Охтирському, Богодухівському, Харківському, Зміївському, Валківському, Лебединському повітах була продовжена до 1 квітня 1919 р., внаслідок неяви військовозобов'язаних [35, с. 133]. В березні 1919 р. сильний опір мобілізації спостерігався у Нововодолазькій, Коломацькій, Караванській волостях [9, с. 114]. Так, наприклад, 15-22 березня 1919 р. під час проведення мобілізації в селі Нова Водолага Валківського повіту, усі військовозобов'язані на своєму сході винесли постанову про відмову вступити до лав Червоної Армії [34, арк. 11].

Навесні 1919 р. на Харківщині було зареєстровано 271478 військовозобов'язаних, але вдалося мобілізувати лише 27300 чоловік [30, с. 166]. Слід зазначити, що в цей час більшовики, економлячи час, взагалі відмовилися проводити мобілізацію у Старобільському, Куп'янському, Ізюмському та Вовчанському повітах [35, с. 133].

Мобілізація до РСЧА та «безумовне незадоволення земельною політикою» призвели до заворушень в Валківському, Богодухівському та Сумському повітах Харківської губернії, де «часто густо повстанці заявляють, що вони більшовики, але не комунисти». Значний виступ відбувся 18 квітня в Сумському повіті [8, с. 148].

Голова Раднаркому В. Ленін неодноразово вимагав від командування Українського фронту перекинути в Донбас підкріплення, але війська були skutі боями з армією УНР й придушенням селянських повстань. Наприкінці квітня – на початку травня 1919 р. на боротьбу з українськими повстанцями було кинуте більш як 21000 багнетів. Приблизно така ж чисельність червоних військ діяла проти армії УНР на Правобережжі. На Південний фронт було переведено 2-гу Українську радянську армію, але щойно на Херсонщині спалахнуло повстання отамана Н. Григор'єва, ці війська довелося кинути проти повсталих. Резерви Південного фронту йшли проти білих армій Колчака на Східному фронті. Поповнення, що надходили з російських губерній, спрямовувалися здебільшого на придушення козачого повстання у Верхньо-Донському окрузі [36, с. 293]. Якщо ж врахувати, що загальна кількість військ на території УСРР станом на 1 червня складала: 8944 чоловік командного складу та 179148 чоловік червоноармійців [6, с. 195], то стає зрозумілим, наскільки серйозною була ситуація для більшовицького окупаційного режиму на території України.

Між тим, незважаючи на небезпеку для більшовицької влади із боку Добровольчої армії, вичакування хліба та інших продовольчих товарів, а значить і ескалація конфлікту із населенням продовжувалося. За травень-червень в північні губернії РСФРР було відправлено 1577 вагонів цукру, 1705 – солі, 767 – хліба, 458 – домашніх тварин та птиці, 132 – картоплі, 268 – буряку, 488 – фуражу. Всього 4900 вагонів продовольчих вантажів [4, с. 140].

Але більшовицький режим добігав кінця на землях Слобожанщини – 14 червня був захоплений Куп'янськ, 17 червня – Лозова (Катеринославська

губ.), 24 червня червоні після п'ятиденних боїв залишають Харків, 30 червня після триденних боїв – Катеринослав.

Висновки. Отже, на початку літа 1919 р. комплекс економічних та політичних рішень більшовицького керівництва РСФРР та УСРР, призвели до катастрофічного падіння популярності комуністичної партії. В результаті, впровадження політики «воєнного комунізму» в житті згубно позначилося на боєздатності частин Червоної Армії, особовий склад якої складався переважно з селян. Позбав-

лена підтримки широких мас, радянська влада не змогла дати відсіч Добровольчій армії, що влітку 1919 р. перейшла в активний наступ.

На відміну від Полтавщини, Київщини чи Чернігівщини, на Слобожанщині в цей час не склалося потужного збройного організованого повстанського руху. Місцеве населення надавало перевагу стихійним, розрізненим виступам проти місцевої окупаційної адміністрації, а також пасивним методам спротиву – дезертирству з армії, приховуванню збіжжя, саботажу у створенні радгоспів та комун.

Список літератури.

1. Анищев А. Очерки истории гражданской войны 1917-1920 гг. / А. Анищев // Л.: Государственное издательство, 1925. – 288 с.
2. Супруненко Н. И. Очерки истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / Н. И. Супруненко // М.: Наука, 1966. – 445 с.
3. Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917-1922) / А. Лихолат // К.; 1954. – 655 с.
4. Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции [Под ред. И. К. Рыбалки] – Х.: Прапор, 1973. – 324 с.
5. Гражданская война на Украине (1918-1920). Сборник документов. [Под ред. Н. И. Супруненко, М. А. Рубача]. – Т. 1, Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 492 с.
6. Гражданская война на Украине (1918-1920). Сборник документов. [Под ред. С. М. Короливского]. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 919 с.
7. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927) / О. Ганжа. – К.: Видавництво Історії України НАН України, 2000. – 208 с.
8. Михайличенко Д. Ю. Політика «воєнного комунізму» і українське селянство (січень-серпень 1919 р): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д. Михайличенко // Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х.; 2002. – 237 с.
9. Мотенко Я. В. Селянський рух в Харківській губернії (1917-1921): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Я. Мотенко // Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Х.; 2005. – 195 с.
10. Ісаїв Л., Щибря Л. Ізюмщина у вирі революції (1917-1920) / Л. Ісаїв, Л. Щибря. – Х.: ТОВ С.А.М. – 123 с.
11. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.
12. Верстюк В. Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні 1918-1921 / В. Верстюк. – К.: Наукова думка, 1991. – 368 с.
13. Нариси історії Української революції 1917-1921 років. [Кер. автор. колект. В. Ф. Верстюк] – К.: Наукова думка, 2012. – Кн. 2. – 464 с.
14. О названии Украинской республики // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины (далі – СУ). – 1919. – № 2.
15. Декрет Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины «Об организации власти на местах» // СУ. – 1919. – № 1.
16. Декларация Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины // СУ. – 1919. – № 4.
17. Кульчицький С. В. Вплив війн і революцій ХХ ст. на історичну долю України / С. Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2007. – № 17. – С. 402-486.
18. Комуністична партія – натхненник і організатор об'єднаного руху українського народу за утворення СРСР: Зб. док. і матеріалів. – К.: Держполітвидав, 1963. – 408 с.
19. Кондуфор Ю. Ю. Укрепление союза рабочего класса и крестьян на Украине в период гражданской войны (в ходе проведения продовольственной политики 1918-1920 гг.) / Ю. Кондуфор. – К.: Наукова думка, 1964. – 263 с.
20. Стрижков Ю. К. Продовольственные отряды в годы Гражданской войны и иностранной интервенции. 1917-1921 гг. / Ю. Стрижков. – М.: Наука, 1973. – 320 с.
21. Куличенко М. И. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918-1920) / М. Куличенко. – Х.: Издательство университета, 1966. – 246 с.
22. Історія міст та сіл Української РСР. Сумська область. [Під ред. П. Т. Тронька] – К.: Інститут історії академії наук УРСР, 1973. – 695 с.
23. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Издание пятое / В. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1970. – Т. 50. – 623 с.
24. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Издание пятое / В. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – Т. 38. – 580 с.
25. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав УРСР, 1976. – Т. 1: 1918-1941 рр. – 1007 с.
26. Семенникова Л. Гражданская война. За что воевали, кто победил? / Л. Семенникова // Наука и жизнь. – М., 1995. – № 10. – С. 42-50.
27. Ксензенко М. І. Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1919 – березень 1921 рр.) / М. Ксензенко. – Х.: Видавництво ХДУ, 1968. – 183 с.
28. Українське державотворення: невигораний потенціал. Словник-довідник. [За ред. О. М. Мироненка]. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.
29. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). Ф.Р. – 89, оп. 1, спр. 60. ЧК г. Валки. 23 февраля 1919 г. – 18 июня 1919 г.
30. Семененко В. І. Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917-1922 роки) / В. Семененко. – Х.; 1995. – 400 с.
31. Ісаков П. М. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / П. Ісаков // Інститут історії України НАН України. – К.; 2001. – 23 с.
32. Ісаков П. М. Співвідношення цін та реальних доходів громадян в українському селі на Лівобережжі України в 1919-1920 роках як важливий чинник виникнення та розгортання селянського повстанського руху / П. Ісаков // Сіверянський літопис. Чернігів, 1998. – № 4. – С. 132-163.
33. ЦДАГО (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1, оп. 20, спр. 21. ЦК КПУ. Протокол заседания Центральной политической мобилизационной комиссии. Доклады, сводки Центральной и губерньских политических мобилизационных комиссий, агит-, просветотрядов при губвоенкомах. 29 апреля – 7 августа 1919 г.
34. ДАХО. Ф.Р. – 89, оп. 1, спр. 21. Валковский уездный исполнительный комитет. Приказы по уездному военному комиссариату. 23 апреля – 25 апреля – 23 июля 1919 г.

35. Антонов-Овсеенко В. Д. Записки о гражданской войне в 4-х томах / В. Антонов-Овсеенко. – М.: Воениздат, 1933. – Т. 4. – 343 с.
36. Ковальчук М. А. Повстансько-партизанський рух та операції білогвардійських військ в Україні у першій половині 1919 року / М. Ковальчук // Український археографічний щорічник. – К.: Нова серія. – 2010. – Випуск 15. – С. 285-297.

Резников В.В.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

КРЕСТЬЯНСКОЕ СОПРОТИВЛЕНИЕ ПОЛИТИКЕ «ВОЕННОГО КОММУНИЗМА» НА СЛОБОЖАНЩИНЕ (ЯНВАРЬ-ИЮНЬ 1919 ГОДА)

Аннотация

Работа посвящена анализу первой попытки введения политики «военного коммунизма» большевистским оккупационным режимом на Слобожанщине в 1919 г. Автор выделяет главные экономические аспекты политики, ответную реакцию на нее земледельческого населения, методы сопротивления, среди которых преобладали пассивные и причины падения красного режима под давлением Добровольческой армии А. Деникина.

Ключевые слова: крестьянское повстанческое движение, Слобожанщина, политика «военного коммунизма», продрозверстка, колхозы.

Reznikov V.V.

V.N. Karazin Kharkiv National University

PEASANT RESISTANCE TO «MILITARY COMMUNISM» IN SLOBOZHANSCHYNA (JANUARY-JUNE 1919)

Summary

The work is devoted to analysis of the first attempts to introduce a policy of «military communism» by Bolshevik occupation regime on Slobozhanschina in 1919. The author identifies the main economic aspects of the policy response it village population, methods of resistance, which are dominated by passive and reasons for the fall red regime under pressure A. Denikin's Volunteer Army.

Keywords: peasant insurgency, Slobozhanschyna, the policy of «military communism», requisitioning, farms.

УДК 94-051+316.2 Валлерстайн (73)

РОЗВИТОК ЖІНОЧОГО РУХУ У ВІДОБРАЖЕННІ СВІТОСИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ІММАНУІЛА ВАЛЛЕРСТАЙНА

Усатенко І.А.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Дана стаття розглядає та аналізує погляд американського соціолога Іммануїла Валлерстайна на проблеми утворення та еволюції жіночого руху в капіталістичній світосистемі. Вчений вважає його одним з рухів антикапіталістичного спрямування, який оформився в середині XIX ст. На його розвиток серйозно вплинула всесвітня революція 1968 р., метою якої було досягнення фактичної рівноправності між чоловіками та жінками та надання основних прав та свобод меншинам.

Ключові слова: світосистемний аналіз, капіталістична світоэкономика, антисистемні рухи, всесвітня революція, сексизм, жіночий рух, суфражизм, три хвилі фемінізму.

Постановка проблеми. У наш час – час абсолютного плюралізму концепцій та світоглядних систем, перед кожним науковцем постає вибір якої методології притримуватись. Багато суспільних науковців країн Заходу, що працюють у межах інтелектуальної парадигми світосистемного аналізу, позиціонують свою систему поглядів як дієву альтернативу популярним у нас формаційному та цивілізаційному підходам. Еклектичний метод світосистемного аналізу, що гучно заявив про своє виникнення в 70-их роках XX ст., увібрив у себе багато інтелектуальних компонентів (марксизм, анналізм Ф. Броделя, «теорія залежності», тощо). Біля його витоків стояв відомий американський соціолог І. Валлерстайн

(р.н. 1930). У своїх численних роботах вчений дав нарис історії капіталістичної світосистеми та проаналізував поступову еволюцію суспільства у ньому. Попри стрімке зростання уваги наших співвітчизників до фігури дослідника та його популярність на Заході, українське академічне товариство до цих пір знайоме з творчим доробком І. Валлерстайна досить поверхово. У зв'язку з необхідністю ознайомлення широкого загалу з найважливішими аспектами ще й досі новаторського, втім не надто освоєного у нашій країні ідейного полотна методу світосистемного аналізу, актуальність даного наукового викладу лише зростає.

Ключовою темою, до якої автор світосистемного методу періодично повертається у своїх творах є на-